

УДК 331.101.264.2-043.61:347.132.15"1980/2020"
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/39-1-40>

Євген БОГДАНОВ,
orcid.org/0000-0002-4559-3052
аспірант кафедри педагогіки й менеджменту освіти
Комунального вищого навчального закладу «Херсонська академія неперервної освіти»
Херсонської обласної ради,
начальник
Навчально-методичного центру цивільного захисту
та безпеки життєдіяльності Херсонської області
(Херсон, Україна) a7591761@gmail.com

ПІДГОТОВКА ПРАЦІВНИКІВ ТА СЛУЖБОВЦІВ ДО ДІЙ У НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЯХ У 1980–2020 РОКАХ

У статті розглянуто основні підходи до підготовки працівників та службовців у системі цивільної оборони у 1980–2020 роках, проаналізовано порядок проведення навчання до дій у надзвичайних ситуаціях у сучасних умовах, визначені пріоритетні напрямки в організації занять та проведенні навчань у сфері цивільного захисту.

Вивчено практику організації занять починаючи з 80-х років, коли приділялася особлива увага виховному впливу, на тих, хто навчається, через формування свідомого ставлення до проведення заходів цивільної оборони, відповідальності за виконання своїх обов'язків та завдань із цивільної оборони, підтримку пильності, дисципліни та організованості.

Навчання працівників та службовців спрямовано на отримання відомостей про прогнозовані надзвичайні ситуації та порядок дій в умовах їх загрози та виникнення, які передбачені Планами реагування об'єкта, засвоєння правил користування наявними на підприємстві засобами індивідуального і колективного захисту, опанування питання надання першої допомоги потерпілим в умовах імовірних небезпек.

Крім того, використання теоретичного матеріалу навчання передбачалось під час виконання практичних завдань, що позитивно впливало на закріплення вивченого матеріалу та застосування його в подальшому.

Аналізуючи підготовку працівників та службовців до дій у надзвичайних ситуаціях у 1980–2020 роках, можна зробити висновок, що в попередні роки основною формою навчання були практичні заняття в навчальних групах із відпрацюванням нормативів, набутих навичок, згодом поступово домінувати стали лекції, бесіди, консультації.

Головною метою навчання було та залишається формування у працівників та службовців умінь щодо виконання заходів захисту від надзвичайних ситуацій.

Відповідно до вимог сучасного законодавства підсумковим етапом підготовки працівників за програмою загальної підготовки є їхня участь у спеціальних об'єктових навчаннях цивільного захисту. Перелік заходів, які відпрацьовуються працівниками на навчаннях, визначаються Планами реагування на надзвичайні ситуації суб'єкта господарювання та передбачають здійснення практичних дій в режимах підвищеної готовності, надзвичайної ситуації та воєнного стану.

Ключові слова: цивільна оборона, цивільний захист, навчання населення, надзвичайна ситуація.

Yevhen BOHDANOV,
orcid.org/0000-0002-4559-3052
Postgraduate Student at the Department of Pedagogy and Education Management
Municipal Higher Educational Institution "Kherson Academy of Continuing Education"
of Kherson Regional Council,
Head
Training and Methodological Center for Civil Defense and Life Safety of Kherson Region
(Kherson, Ukraine) a7591761@gmail.com

PREPARATION OF EMPLOYEES AND OFFICIALS FOR ACTION IN EMERGENCIES IN 1980–2020

The article considers the main approaches to the training of employees and officials in the civil defense system in 1980–2020, analyzes the procedure for conducting training in emergency situations in modern conditions, identifies priority areas for organization of classes and training in civil defense.

The practice of organizing classes since the 80's, when special attention was paid to the educational impact on students, through the formation of a conscious attitude to civil defense activities, responsibility for the performance of their duties and tasks in civil defense, vigilance, discipline and organization.

Training of employees and officials is aimed at obtaining information about forecasted emergencies and the procedure for their threat and occurrence, which are provided by the Response Plans of the facility, mastering the rules of use of personal and collective protection available at the enterprise, mastering the issue of first aid to victims in the conditions of probable dangers.

In addition, the use of theoretical learning material was provided during the practical tasks, which had a positive effect on the consolidation of the studied material and its application in the future.

Analyzing the preparation of employees and officials for emergencies in 1980–2020, it is possible to conclude that in previous years the main form of training was practical training in study groups with the development of standards, acquired skills, then gradually preferred lectures, talks, consultations.

The main purpose of the training was and remains the formation of employees' skills to implement measures to protect against emergencies.

In accordance with the requirements of modern legislation, the final stage of training of employees in the general training program is their participation in special civil defense exercises. The list of activities that are practiced by employees in the training is determined by the Emergency Response Plans of the entity and provide for the implementation of practical actions in high alert, emergency and martial law.

Key words: *civil defense, education of the population, emergency situation, employees.*

Постановка проблеми. Важливою передумовою успішного подолання наслідків надзвичайних ситуацій є розуміння людиною сутності умов їх виникнення та розвитку, а також наявність сформованих знань щодо порядку дій у разі небезпеки. Створена в Україні система підготовки населення до дій у надзвичайних ситуаціях, яка організовується як складова частина державної системи цивільного захисту, передбачає підготовку всіх його категорій, розпочинається з дошкільного віку та триває протягом життя. Відповідно до законодавчо визначеного Порядку здійснення навчання населення діям у надзвичайних ситуаціях підготовка працюючого населення відбувається за місцем роботи, дітей та молоді – за місцем навчання, непрацюючого населення – за місцем проживання. У сучасних умовах особливої актуальності набуває підготовка працівників та службовців як найбільш масової та активної частки населення, від чиїх правильних та усвідомлених дій великою мірою залежатиме результативність заходів, спрямованих на запобігання та реагування на надзвичайні ситуації. У зв'язку із цим доцільним стає вивчення порядку, форм та методів підготовки працівників та службовців способом захисту від засобів ураження та надзвичайних ситуацій, що відбувалися в системі цивільної оборони України, яка вважалася однією з найефективніших у світі. Актуалізація досвіду проведення занять та навчань з питань цивільної оборони для такої категорії та ретрансляція продуктивних ідей у сучасну практику дозволить підвищити ефективність навчальних заходів.

Аналіз досліджень. Питанням підготовки керівного складу та фахівців у сфері цивільної оборони присвячені роботи С. Осипенко, А. Іванова. Розвиток системи підвищення кваліфікації керівного складу і фахівців галузі цивільної безпеки в Україні розглядали В. Михайлов та Т. Дем-

ченко. Визначення шляхів реалізації навчання населення діям у надзвичайних ситуаціях проведено у роботах П. Волянського.

Мета статті – проведення ретроспективного аналізу організації підготовки працівників та службовців до дій у надзвичайних ситуаціях за місцем роботи, вивчення її змісту, форм та методів.

Виклад основного матеріалу. У сфері цивільної оборони у 80-ті роки ХХ століття відбулося системне реформування, що передбачало орієнтування на залучення наявного потенціалу, сил та засобів не тільки для захисту від засобів масового ураження, а й для ліквідації наслідків аварій, катастроф та стихійних лих в умовах мирного часу. Важливі зміни відбулися й у системі підготовки як керівного складу, так і працівників та службовців. Методичні матеріали з організації та проведення різних видів занять та навчань з цивільної оборони, які у значній кількості друкувалися у ті часи, відзначали особливу роль об'єктів народного господарства як основну первинну ланку, де найбільш широко вирішувався увесь комплекс завдань цивільної оборони на мирний та воєнний час. Заходи, які проводилися, в першу чергу спрямовувалися на організацію захисту працівників та службовців. Разом із тим працюючий персонал був зобов'язаний вивчати основні заходи захисту та правила поведінки, брати активну участь у виконанні практичних завдань відповідно до планів цивільної оборони об'єкта. Зауважимо, що підготовка працівників та службовців на об'єктах народного господарства складалася з теоретичної підготовки за відповідною програмою та практичної підготовки під час проведення комплексних об'єктових навчань цивільної оборони.

Детальніше зупинимось на основних елементах теоретичної підготовки. Починаючи з 80-х років навчання рекомендувалося проводити у навчальних групах, до складу яких включалися

працівники структурного підрозділу, відділу, цеху, але не більш як 30 осіб в одній групі. Керівниками занять призначалися відповідні керівники підрозділів та цехів, які попередньо проходили відповідне навчання на курсах цивільної оборони як керівники навчальних груп. Тривалість теоретичного навчання складала 12 годин. Заняття проводилися у формі лекцій. Основною метою навчання було вивчення порядку дій під час виникнення надзвичайних ситуацій мирного та воєнного часу, вивчення сигналів цивільної оборони, порядку використання засобів індивідуального та колективного захисту. Зміст підготовки окреслювався відповідно до рекомендованої тематики, яка визначалася щорічними директивами керівника цивільної оборони СРСР на навчальний рік.

Відповідно до Програми підготовки робітників, службовців та колгоспників з цивільної оборони, розрахованої на трирічний термін навчання (затверджена 10.10.1982), рекомендувалося проводити заняття за тематичними напрямками: збройні сили – надійний страж мирної праці радянського народу; завдання цивільної оборони; схема організації цивільної оборони на об'єкті народного господарства; дії населення за сигналами цивільної оборони; ядерні засоби нападу; уражаючі фактори ядерного вибуху; ударна хвиля; світлове випромінювання; радіоактивне зараження; проникна радіація; захист сільськогосподарських тварин від зброї масового ураження; захист фуражу від радіоактивного зараження; нейтронна зброя та особливості захисту від неї; електромагнітний імпульс та захист від нього; хімічна зброя; бактеріологічна (біологічна) зброя; звичайні засоби ураження та захист від них; рятувальні та невідкладні роботи; колективні засоби захисту; заходи щодо підвищення захисних властивостей дома; засоби індивідуального захисту органів дихання; спеціальні засоби захисту шкіри; розосередження та евакуація населення; збірний пункт евакуації; санітарна обробка під час зараження; дезактивація продуктів харчування, води та водних джерел від радіоактивних та отруйних речовин, бактеріологічних (біологічних) засобів; дезактивація продуктів харчування та води, одягу та взуття; особливості захисту дітей та обов'язки дорослих з їх захисту; перша медична допомога (Кузьменко, Королєв, Земитан, 1985: 74). Особлива увага під час організації занять приділялася й політично-виховному впливу на тих, хто навчається, через формування свідомого ставлення до проведення заходів цивільної оборони, відповідальності за виконання своїх обов'язків та завдань з цивільної оборони, підтримку пильності, дисципліни

та організованості. Зауважимо на актуальності формування відповідальності за власну підготовленість та усвідомлення необхідності дотримання порядку дій під час виникнення небезпеки як важливої особистісної компетентності.

У 2000-х роках підготовка всіх груп працюючого персоналу незалежно від форм власності і господарювання тривала 12 годин, а її тематика визначалася Організаційно-методичними вказівками щодо навчання населення на рік, які затверджувалися відповідними керівниками цивільного захисту – головами обласних державних адміністрацій. Загальна тематика поділялася на три основних розділи: основні способи захисту та дій населення в умовах загрози та виникнення надзвичайних ситуацій; правила користування засобами колективного та індивідуального захисту; загальне медико-санітарне навчання населення.

До переліку тем першого розділу включалися: права та обов'язки виробничого персоналу та населення у сфері захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій; основні поняття про надзвичайні ситуації; організація оповіщення про загрозу та виникнення надзвичайних ситуацій та оперативне інформування про методи та способи захисту населення; правила поведінки та дії населення під час землетрусів, затоплень, селєвих потоків, зсувів, ураганів, лісових пожеж, снігових заносів та ожеледиці; основні норми поведінки та дії населення при радіаційних аваріях і радіаційному забрудненні місцевості; режими радіаційного захисту; рекомендації з гігієни харчування, профілактичних заходів та ведення приватних господарств на територіях з підвищеним рівнем радіації; дії робітників, службовців і населення під час знезараження територій, будівель, споруд, робочих місць, одягу; санітарна обробка людей; дії населення під час аварій із викидом небезпечних хімічних речовин; дегазація приміщень, особистих речей, одягу; отрутохімікати, що застосовуються у сільському господарстві; заходи безпеки під час роботи з ними; профілактика отруєнь недоброякісними харчами та грибами. Захист харчів, фуражу, води від зараження; основи захисту рослинництва та тваринництва у надзвичайних ситуаціях; порядок проведення евакуації населення у разі загрози або виникнення надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру; пожежо- та вибухонебезпечні предмети на виробництві та в побуті; рекомендації населенню щодо профілактики та дій під час виникнення пожеж; основи організації життєзабезпечення населення під час аварій, катастроф, стихійного лиха.

Другий розділ передбачав опанування таких тем, як: засоби колективного захисту робітників, службовців, населення; підвищення захисних властивостей житла; засоби захисту органів дихання та шкіри.

Загальна медична підготовка включала: медичні засоби індивідуального захисту, правила їх використання; інфекційні захворювання; правила поведінки населення під час проведення карантинних (ізоляційно-обмежувальних) заходів; порядок проведення дезінфекції; морально-психологічна підготовка населення до дій у надзвичайних ситуаціях; психологія натовпу; безпека при масових скупченнях людей.

Працівники потенційно небезпечних об'єктів та об'єктів підвищеної небезпеки додатково протягом 4 годин на основі базової загальної підготовки вивчали особливості та порядок дій за планом локалізації та ліквідації аварійних ситуацій і аварій в умовах надзвичайних ситуацій техногенного характеру, які можуть виникнути на об'єкті, виходячи з характеру його небезпек, та набували практичних навичок щодо користування засобами захисту, взаємодії з іншими виконавцями робіт із забезпеченням вимог техніки безпеки та надання першої допомоги потерпілим в умовах надзвичайних ситуацій техногенного характеру.

Державною службою з надзвичайних ситуацій у 2014 році затверджено Програму загальної підготовки працівників підприємств, установ та організацій до дій у надзвичайних ситуаціях (06.06.2014), згідно з якою підготовка проводиться шляхом поєднання курсового навчання у складі навчальних груп та індивідуального навчання за тематикою підготовки. Обсяг запланованого навчального часу протягом календарного року не повинен бути меншим як 4 години з урахуванням трирічного циклу навчання (Програма загальної підготовки працівників підприємств, установ та організацій до дій у надзвичайних ситуацій, 2014: 3). Матеріал програми розподілено у три основних модулі: основні способи захисту і загальні правила поведінки в умовах загрози та виникнення НС; організація заходів цивільного захисту на підприємстві, в установі, організації; надання першої допомоги потерпілим. Підкреслимо, що навчання за програмою в першу чергу повинно спрямовуватися на отримання працівником відомостей про прогнозовані надзвичайні ситуації та порядок дій в умовах їх загрози та виникнення, які передбачені Планами реагування об'єкта. Вивчення правил користування наявними на підприємстві засобами індивідуального і колек-

тивного захисту, опанування питання надання першої допомоги потерпілим в умовах імовірних небезпек. Отже, спостерігаємо збільшення частки самостійної роботи та варіативної частини програми, сутність якої базується на планувальній документації суб'єкта господарювання щодо реагування на надзвичайну ситуацію.

Важливу роль у підготовці працівників відігравали навчання та тренування цивільної оборони, в ході яких відпрацьовувалися практичні навички з виконання заходів захисту. Наголосимо, що у 80-і роки, зважаючи на тогочасні загрози, комплексні навчання цивільної оборони зазвичай склалися із трьох етапів: організація захисту та проведення рятувальних та інших невідкладних робіт під час ліквідації наслідків аварій, катастроф, стихійних лих; виконання заходів цивільної оборони у випадку загрози нападу противника та розв'язання війни із застосуванням звичайних засобів ураження. Проведення евакуаційних заходів; організація та ведення цивільної оборони на об'єкті народного господарства в умовах застосування противником зброї масового ураження (Комплексные учения гражданской обороны на объектах народного хозяйства, 1989: 9). Перелік заходів, які виконували працівники, залежав від специфіки ситуації, яка виникала за планом навчання. Зокрема, під час відпрацювання ліквідації наслідків виникнення аварії на хімічно небезпечному об'єкті працюючий персонал вправлявся у практичному використанні засобів та способів захисту та у безаварійній зупинці виробництва. Під час вивчення порядку дій у випадку загрози радіаційного зараження працюючі, дотримуючись режимів радіаційного захисту, засвоювали порядок отримання препаратів стабільного йоду, укриття в захисних спорудах, проведення знезараження обладнання та санітарної обробки. Під час планомірного переведення об'єкта з мирного у воєнний час працівникам та службовцям було необхідно опанувати порядок дій за сигналом цивільної оборони «Увага! Говорить штаб цивільної оборони! Громадяни! Повітряна тривога!» та наступної мовної інформації штабу цивільної оборони об'єкта. За сигналом удосконалювались навички в дотриманні порядку отримання засобів індивідуального захисту, заповнення захисної споруди, проведення світломаскування та протипожежних заходів, надання само- та взаємодопомоги у випадку різних уражень, проведення спеціальної та санітарної обробки (Рекомендации по подготовке и проведению объектовых тренировок по гражданской обороне Москва, 1989:9). За умови

оголошення в Україні режимів підвищеної готовності та особливого періоду відпрацювання підібних дій було б доречним і в сучасних умовах.

Зауважимо, що методичні вказівки тих років зазначали на неприпустимості створення завчасно полегшених умов для тих, хто навчається, виключення ситуацій послаблення та спрощення навчальної обстановки. Виконання підготовчих заходів не повинно заміщувати дії учасників навчання, які їм необхідно буде здійснити за сценарієм заходу (Комплексные учения гражданской обороны на объектах народного хозяйства, 1989: 17). Це і сьогодні залишається важливою вимогою до проведення навчання з цивільного захисту.

Відповідно до сучасного законодавства підсумковим етапом підготовки працівників за програмою загальної підготовки є їхня участь у спеціальних об'єктових навчаннях цивільного захисту. Перелік заходів, які відпрацьовуються працівниками на навчаннях, визначаються Планами реагування на надзвичайні ситуації суб'єкта

господарювання та передбачають здійснення практичних дій у режимах підвищеної готовності, надзвичайної ситуації та воєнного стану. Важливим у сучасних умовах є проведення заходів з евакуації як найефективнішого заходу захисту. Отож у ході навчань бажано здійснювати практичне проведення евакуації окремих категорій працівників за визначеними маршрутами руху, їх розміщення та всебічне забезпечення в безпечному районі (пункті).

Висновки. Актуалізація досвіду проведення навчань із персоналом підприємств із підготовки до дій у надзвичайних ситуаціях мирного та воєнного часу та ретрансляція його на сучасну практику підготовки сприятиме підвищенню рівня навчальних теоретичних та практичних заходів цивільного захисту та формуванню громадянської відповідальності. Визначення змісту процесу підготовки повинно відбуватися з урахуванням прогнозованих небезпек, потреб та можливостей підприємства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кузьменко Е. П., Королев О. А., Земитан В. И. Гражданская оборона. Киев : Главное издательство издательского объединения «Вища школа», 1985. 151 с.
2. Програма загальної підготовки працівників підприємств, установ та організацій до дій у надзвичайних ситуаціях : наказ ДСНС України від 06.06.2014. URL : <https://www.dsns.gov.ua/ua/Programa-zagalnoyi-pidgotovki-pracivnikiv-do-diy-u-nadzvichaynih-situacijah>.
3. Комплексные учения гражданской обороны на объектах народного хозяйства. Москва : Военное издательство, 1989. 80 с.
4. Рекомендации по подготовке и проведению объектовых тренировок по гражданской обороне. Москва : Гражданская оборона СССР, 1989. 18 с.

REFERENCES

1. Kuz'menko Ye. P., Korolev O.A., Zemitan V.I. (1985). Grazhdanskaya oborona [Civil defense]. Kyiv: The main publishing house of the publishing association "Vishcha shkola" [in Russian].
2. Prohrama zahal'noyi pidhotovky pratsivnykiv pidpryyemstv, ustanov ta orhanizatsiy do diy u nadzvychaynykh situatsiyakh [Program of general training of employees of enterprises, institutions and organizations for action in emergency situations]. Order of the State Emergency Service of Ukraine from 06.06.2014. Retrieved from <https://www.dsns.gov.ua/ua/Programa-zagalnoyi-pidgotovki-pracivnikiv-do-diy-u-nadzvichaynih-situacijah>. [in Ukrainian].
3. Kompleksnyye ucheniya grazhdanskoy oborony na obyektakh narodnogo khozyaystva [Comprehensive exercises of civil defense at the facilities of the national economy]. (1989). Moscow [in Russian].
4. Rekomendatsii po podgotovke i provedeniiu obektovykh trenirovok po grazhdanskoi oborone [Recommendations for the preparation and conduct of object training in civil protection]. (1989). Moscow [in Russian].